

УДК 159.964.21-053.6:159.923.2

ЯНОВСЬКА Тамара Анатоліївна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

У статті аналізуються психологічні особливості прояву конфліктної поведінки у дітей підліткового віку. Розглядаються поняття самооцінки та її рівнів сформованості, а також психологічні особливості психічного розвитку підлітків. Характеризується вплив різного рівня самооцінки на особливості прояву конфліктної поведінки у молодших та старших підлітків. Як знаряддя психологічної науки в статті описані методи дослідження психологічних особливостей прояву конфліктної поведінки дітей підліткового віку залежно від рівня самооцінки, а саме: дослідження самооцінки особистості; дослідження оцінки рівня конфліктності; дослідження оцінки поведінки в конфлікті.

У статті підкреслюється, що отримання результатів дослідження психологічних особливостей прояву конфліктної поведінки підлітків залежно від рівня їхньої самооцінки має значення для удосконалення поведінки молодших і старших підлітків у конфлікті.

Ключові слова: *підлітковий вік, самооцінка, рівень самооцінки, поведінка, конфліктна поведінка.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного стану суспільства, переорієнтації політичних та соціально-економічних відносин, виникнення постійних стресових ситуацій ставляться високі вимоги до інтелектуального і емоційно-вольового потенціалу особистості, що позначаються на становленні й розвитку самооцінки особистості. Це надає особливого значення дослідженням, спрямованим на отримання інформації про поведінку, діяльність, спілкування людини, необхідною складовою яких стають соціально-перцептивні і оціночні утворення.

Усвідомлення людиною світу не зводиться до відображення лише зовнішніх об'єктів. Фокус свідомості може бути спрямовано і на самого суб'єкта, на його власну діяльність, його внутрішній світ. Самопізнання пов'язано із самоаналізом і самокритичністю, що дають змогу кожному глибше пізнати себе самого, усвідомити духовне зростання, а також стимулювати свій розвиток. Психічна саморегуляція неодмінно припускає самооцінку, за допомогою якої визначається не тільки прийнятність чи бажаність певного вчинку, але

і ступінь успішності, з яким він може бути вчинений [1, с.115; 4, с.291].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самооцінка як структурний компонент самосвідомості вивчалася К.О. Абульхановою, Б.Г. Ананьєвим, В.В. Давидовим, Г.С. Костюком, В.А. Роменець, О.В. Скрипченко, самооцінка розвивається, змінюється, збагачується впродовж життя людини, але особливе значення для розвитку особистості вона має в підлітковому віці, протягом якого особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, уперше масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний Я-образ, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості. Питання розвитку самооцінки у підлітків привертало увагу багатьох дослідників, серед яких ми можемо відзначити Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна [3, с.97; 8, с.93-94].

У той же час підлітковий період розглядається як такий, під час якого суперечності розвитку набирають особливої гостроти. Це зумовлено специфічними явищами, що свідчать про перехід від дитинства до дорослості, що супроводжується якісною перебудовою усіх сторін розвитку особистості (Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Т.В. Драгунова, Д.Б. Ельконін, І.С. Кон) [2, с.29].

Характерний для підліткового віку підвищений рівень конфліктності суттєво зумовлюється неадекватним розвитком структурних компонентів самосвідомості, зокрема її когнітивної та емоційної складових, що негативно позначається на поведінці підлітків та здатності до її саморегуляції. За несприятливих умов, відсутності своєчасної психологічної допомоги конфлікти можуть стати стійкими особистісними утвореннями, перебуваючи у тісному взаємозв'язку з самосвідомістю особистості та її самооцінкою. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного дослідження проблем розвитку самооцінки і проявів конфліктності в підлітковому віці та особливостей, а також потребою створення методологічних розробок, які допоможуть діагностувати особливості взаємозв'язку самооцінки та конфліктної поведінки підлітків [5, с.16-17; 6, с.35].

Мета дослідження полягає в теоретичній характеристиці та емпіричному дослідженні психологічних особливостей прояву конфліктної поведінки підлітків з різним рівнем самооцінки.

Об'єктом дослідження виступає конфліктна поведінка підлітків, а *предметом* – психологічні особливості прояву конфліктної поведінки підлітків з різним рівнем самооцінки.

Відповідно до поставленої мети, сформульованих об'єкта та предмета дослідження, визначено наступні завдання:

1. Проаналізувати й узагальнити існуючі підходи до проблеми самооцінки в психології та особливості її розвитку у підлітків.

2. Охарактеризувати чинники конфліктної поведінки у підлітків.
3. Розкрити особливості прояву конфліктної поведінки підлітків із різним рівнем самооцінки.
4. Розглянути та підібрати наявні методи та методики дослідження прояву конфліктної поведінки підлітків з різним рівнем самооцінки.
5. Емпірично дослідити особливості прояву конфліктної поведінки підлітків із різним рівнем самооцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми психологічних особливостей прояву конфліктної поведінки підлітків із різним рівнем самооцінки підтвердив актуальність її емпіричного дослідження. У дослідженні взяли участь 60 підлітків.

Для визначення рівнів вираження самооцінки у підлітків проаналізуємо результати дослідження за допомогою методики визначення самооцінки особистості (за С.А. Будассі) [7, с.65-72] (табл. 1).

Згідно табл. 1., для 10% молодших підлітків характерна висока неадекватна самооцінка, для 15% – висока адекватна, для 10% – середня адекватна самооцінка, для 20% – низька адекватна і для 40% – низька неадекватна самооцінка.

Таблиця 1

Рівні вираження самооцінки у підлітків (у %)

Рівні вираження самооцінки	Вік респондентів	
	Молодші підлітки (11 років)	Старші підлітки (14 років)
Самооцінка висока неадекватна	10	25
Самооцінка висока адекватна	15	10
Самооцінка середня адекватна	10	30
Самооцінка низька адекватна	20	10
Самооцінка низька неадекватна	40	25

Для 25% старших підлітків характерна висока неадекватна самооцінка, для 10% – висока адекватна, для 13% – середня адекватна самооцінка, для 10% – низька адекватна і для 25% – низька неадекватна самооцінка.

Отримані дані свідчать про те, що з віком самооцінка підлітків зазнає змін. Для більшості молодших підлітків характерна низька

неадекватна самооцінка, тобто вони відчують себе невдахами, не хочуть братися ні за що нове, оскільки бояться, що в них нічого не вийде, не вірять, що їхні зусилля матимуть позитивні наслідки. Характерні якості таких дітей: бояться здійснити помилки; постійно мріють про фізичну досконалість; обмежуються інтересами і вчинками, які добре відомі і безпечні; не вміють сприймати компліменти; у спілкуванні з іншими передусім турбуються про враження, яке справляють на оточуючих; несміливі; схильні до самозгубної поведінки; не сприймають критики, або впадають від неї в розпач. Якщо аналізувати адекватність самооцінки підлітків в цілому, то у 50% вона неадекватна, тобто не відповідає дійсній поведінці, зовнішньому вигляду, особистісним характеристикам підлітків. У випадку високої неадекватної самооцінки учні приписують собі тільки позитивні характеристики, вважають себе досконалими і вимагають визнання цього від оточуючих. Якщо ж підліток має низьку неадекватну самооцінку, то він не сприймає себе як особистість і відмовляється бачити в собі потенціал. Підлітки підкреслюють свої недоліки, вони глибоко переживають невміння оцінити себе, переважає критичне ставлення до себе, але одночасно актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості.

У більшості підлітків самооцінка висока. Вони бачать себе господарями становища, розуміють, що являють собою неповторну особистість, ризикують, хоча і не завжди успішно, тому що хочуть жити насиченим життям і засвоїти досвід, який допоможе їй вирости. Учні почуваються впевненими і знають, чого хочуть, в житті існує менше розчарувань. Якщо хтось ображає чи не любить, підліток вважає, що це їхні труднощі, і не сприймає цього серйозно. Така дитина знає себе, свої слабкі і сильні сторони досить добре, щоб відчувати себе упевненою навіть у випадку несхвалення її дій чи вчинків оточуючими. Характерні риси таких підлітків: впевнені в глибині душі, що вони володіють достатньою цінністю; роблять помилки і вчаться на них; сприймають свій фізичний вигляд таким, як він є, навіть якщо він недосконалий; досліджують нові можливості та інтереси, використовують їх як можливість для подальшого зростання; спокійно сприймають компліменти; безпосередні в спілкуванні з іншими; турбуються про своє фізичне й емоційне здоров'я; сприймають критику як можливий шлях зростання.

Що властиве для підлітків молодших і старших, так це крайнощі в самооцінці – вона у них або низька, або висока, що впливає на навчання та спілкування з оточуючими людьми. Тобто у більшості підлітків самооцінка ще знаходиться в процесі формування, суперечлива, недостатньо цілісна, тому й у їхній поведінці може виникнути чимало невмотивованих учинків та конфліктних ситуацій.

Використовуючи методику «Оцінки рівня конфліктності» (за Н.В. Кіршевою), встановлено рівень конфліктності особистості підлітків [7, с.91-99] (табл. 2).

Таблиця 2

Показники рівня конфліктності особистості підлітків (у %)

Рівень	Вік респондентів	
	Молодші підлітки (11 років)	Старші підлітки (14 років)
дуже низький	0	0
низький	20	10
нижче середнього	0	0
трохи нижче середнього	10	0
середній	30	30
трохи вище середнього	0	0
вище середнього	20	20
високий	20	20
дуже високий	0	20

Згідно табл. 2., для старших підлітків характерний більш високий рівень конфліктності. 10% молодших підлітків мають низький рівень агресивності, 30% – середній рівень, 20% – рівень вище середнього, 20% – високий рівень, 20% – дуже високий рівень. 20% старших підлітків мають низький рівень конфліктності, 10% – рівень трохи нижче середнього, 30% – середній рівень, 20% – вище середнього, 20% – високий рівень конфліктності. Тобто, старші підлітки є більш конфліктними, ніж молодші.

У зв'язку з появою в дітей підліткового віку нових психологічних особливостей інколи їхні стосунки супроводжуються конфліктами, негативними формами поведінки. Це пов'язано з прагненням до самостійності та лідерства. Підлітки хочуть, щоб з їхніми думками, бажаннями та настроями рахувалися, не терплять недовіри, байдужості, насмішок, нотацій. Однак прояви негативних форм поведінки і конфліктність підлітків не є неминучими. Підлітки часто відстоюють своє право на лідерство саме в ході конфліктів, вони намагаються довести свою думку за будь-яких умов. Конфліктологічна активність підлітків пов'язана з постійною переоцінкою цінностей, яка відбувається в процесі спілкування з найближчим соціальним оточенням. Підліток не знаходить оптимального задоволення в спілкуванні з дорослими, зокрема батьками, вчителями. Якісні

зрушення самосвідомості у формі виникнення уявлення про себе уже не як про дитину і прагнення увійти в світ дорослих є структурним центром особистості в цей період розвитку.

Молодші підлітки можуть вступати в конфлікт, коли, як вони вважають, немає іншого виходу, і всі інші засоби вичерпані. Про наслідки конфлікту вони часто не замислюються. Старші підлітки ж іноді конфліктують заради конфлікту, щоб показати своє домінування, іноді вдаючись у конфлікті до грубощів та крайнощів. Активна індивідуалізація, що відбувається в процесі соціалізації, обумовлює виникнення множинних конфліктів в підлітковому віці. З іншого боку, постійно зростаюча значущість інтеграції в групу створює основу для їх врегулювання, через що підлітковий період сприятливий для формування умінь попереджати і конструктивно вирішувати конфлікти саме в колективі однолітків.

Молодші підлітки більш залежать як від самої групи, так і її норм та цінностей, тобто вони більш прагнуть прийняти групові цінності за власні і слідувати їм. Старші підлітки часто сповідують особисті переконання, не зважають на вимоги групи, можуть піти їм наперекір. Молодші підлітки болісно реагують на критику членів групи, в цьому випадку намагаються виконати вимоги групи, старші ж можуть сприйняти критику агресивно і вступити у конфлікт з членами групи. Якщо молодші підлітки схильні наслідувати лідера, в чомусь копіювати його поведінку, то старші можуть не приймати офіційного лідера як авторитета, можуть йти наперекір його вимогам. Це можна пояснити більшою незалежністю старших підлітків та їх прагненням самим посісти місце лідера.

Як молодші, так і старші підлітки прагнуть зайняти певне місце в групі, але часто шляхом боротьби, сили. Що характерно для підлітків загалом, їхня поведінка не є маскою, вони виражають справжні емоції і почуття, навіть якщо вони можуть стати причиною конфлікту. В цілому підлітки є залежними від групи та її норм, потребують визнання членами групи, болісно реагують на критику. Спричинити конфлікт може намагання відстояти власну думку, захистити свої позиції у групі чи стати її лідером. Як свідчать результати дослідження, тенденції поведінки старших підлітків більше сприяють появі конфліктів, ніж молодших. Вони прагнуть незалежності, нав'язування своїх переконань, заняття лідерських позицій.

Для становлення стилю поведінки підлітків у конфлікті проведено дослідження за методикою оцінки поведінки в конфлікті (за К. Томасом) [7, с. 107-112] (табл. 3).

Стили поведінки підлітків у конфлікті (у %)

Стили поведінки	Вік респондентів	
	Молодші підлітки (11 років)	Старші підлітки (14 років)
Змагання	15	40
Пристосування	25	10
Компроміс	25	10
Уникання	20	30
Співпраця	15	10

Як слідує з табл. 3., 15% молодших підлітків обирають стиль поведінки у конфлікті – змагання, 25% – пристосування; 15% – компроміс, 25% – уникання; 15% – співпрацю. 40% старших підлітків обирають тенденцію поведінки в групі – змагання, 10% – пристосування; 10% – компроміс, 30% – уникання; 10% – співпрацю. Кожен із них може бути оптимальним і забезпечити якнайкращий ефект залежно від конкретних умов виникнення й розвитку конфлікту.

Отримані результати свідчать про те, що підлітки різного віку обирають різні стилі поведінки у конфлікті. Так, молодші підлітки вважають за краще уникнути конфлікту чи пристосуватися до нього. Вони не будуть вимагати, але можуть і не змінити свої переконання. Пояснити це можна тим, що молодші підлітки часто невпевнені у собі, бояться конфронтації, ставляться дуже емоційно до конфліктних ситуацій і можуть ще більше їх загострити. Якщо виникає конфлікт, то підлітки обирають за краще промовчати, образитися, відмовитися демонстративно від дружніх стосунків. Але часто така поведінка лише поглиблює конфлікт та переводить його на новий рівень. У старших підлітків спостерігається різке розмежування стилів поведінки у конфліктів. Більшість із них обирають стиль змагання, тобто вступають у відкриту боротьбу за власні інтереси, іноді навіть із застосування фізичної сили. Такий учасник конфлікту не зацікавлений у співпраці з іншими, здатний на серйозні вольові рішення. Власні інтереси в прихильників цієї тактики задовольняються, оскільки вони змушують інших людей ухвалювати певне рішення. Для досягнення мети той, хто користується цією стратегією, використовує свої вольові якості, і, якщо його воля достатньо сильна, йому це вдасться.

При конкурентній стратегії взаємодії союзники завойовуються тільки тоді, коли їм ця стратегія приносить бажаний позитивний результат – перемогу. Якщо ж підлітки бачать, що ця боротьба може скластися на їхню користь, то вони обирають такий стиль поведінки у конфлікті як уникнення. У цьому випадку вони не визнають правоти іншої сторони і одночасно не поступаються власними інтересами. Старші підлітки часто на конфлікт реагують проявом агресії, щоб виразити своє незадоволення та досягти бажаного. Більшість з них вважають, що вони праві у певній ситуації, і тому будуть захищати свою думку, своє «Я» від будь-яких посягань. Іноді учні проявляють агресивність, не відчуваючи підтримки з боку оточуючих, причому вона може бути фізичною.

Якщо аналізувати ситуацію в цілому, то можна дійти висновків, що обрані стилі поведінки підлітків у конфлікті є непродуктивними. Підлітки або не враховують позиції інших у конфліктах, але не бажають відстоювати свої. Учні практично не застосовують співпрацю або компроміс, тобто не бажають шукати разом із опонентом шляхи вирішення конфлікту. І, як результат, підлітки не можуть самостійно подолати труднощі, знайти вихід з конфлікту і звинувачують у цьому інших людей, своїх близьких, учителів або ж обставини, що заважають спілкуванню. В інших випадках вони постійно акцентують увагу на своїх власних прорахунках, невдачах, хворобливо їх переживають, що заважає їм приступити до здійснення задуманого.

Загалом, що характерно для підлітків, вони чітко уявляють свою позицію в конфлікті. У ситуації конфлікту підлітки обирають уникнення чи агресію. Це можна пояснити тим, що в учнів ще відсутній досвід конструктивного розв'язання конфліктів. Часто школярі не бажають проявляти свої емоції, боячись глузувань та втрати соціальних позицій. Також підлітки бажають виділитися, бурхливо та емоційно реагуючи на будь-який закид в їхній бік. Причому трапляються ситуації, коли вони не аналізують ситуацію, а прагнуть лише відстояти свою думку. Проаналізуємо більш детально поведінку підлітків у конфлікті, визначивши стилі вирішення конфліктної ситуації.

Із конфліктною поведінкою тісно пов'язана самооцінка. Важливим значенням самооцінки є стимулювання особистості до певних дій, що займають основне місце в її системі цінностей і надають можливість реалізувати свої потенційні можливості. Проаналізуємо, як проявляється конфліктна поведінка у підлітків з різним типом самооцінки (табл. 4, 5).

Таблиця 4

**Показники рівня конфліктності особистості підлітків віком
11 років із різним вираженням самооцінки, у %**

Рівні вираження самооцінки	Рівні конфліктності							
	Дуже низький	Низький	Нижче середнього	Трохи нижче середнього	Середній	Трохи вище середнього	Високий	Дуже високий
Самооцінка висока неадекватна	0	0	0	0	30	50	20	0
Самооцінка висока адекватна	0	0	0	10	40	50	0	0
Самооцінка середня адекватна	0	0	40	50	10	0	0	0
Самооцінка низька адекватна	0	0	20	20	40	20	0	0
Самооцінка низька неадекватна	0	0	0	0	40	30	30	0

Згідно отриманих результатів, для підлітків віком 11 років найвищий рівень конфліктності мають ті, самооцінка яких висока чи низька неадекватна. Значно нижчий рівень конфліктності тих, чия самооцінка адекватна, особливості у дітей з середньою адекватною самооцінкою. У підлітків віком 14 р. також найвищі рівні конфліктності у тих, хто має крайні форми самооцінки – неадекватну високу чи низьку. Найменш конфліктні ті, чия самооцінка середня адекватна. Тобто ми встановити прямий зв'язок між самооцінкою та конфліктною поведінкою – у випадку неадекватної самооцінки (низької чи високої) конфліктність підлітка значно зростає. Це пояснюється тим, що підлітки з неадекватною самооцінкою мають перекручені уявлення відносно себе, що спотворює і їхні уявлення про інших. Внаслідок цього виникають непорозуміння як з боку підлітка, так і з боку оточуючих, результатом чого є конфлікт.

Таблиця 5

**Показники рівня конфліктності особистості підлітків віком
14 років із різним вираженням самооцінки, у %**

Рівні вираження самооцінки	Рівні конфліктності							
	Дуже низький	Низький	Нижче середнього	Трохи нижче середнього	Середній	Трохи вище середнього	Високий	Дуже високий
Самооцінка висока неадекватна	0	0	0	0	20	40	40	0
Самооцінка висока адекватна	0	0	0	20	30	50	0	0
Самооцінка середня адекватна	0	0	30	50	10	10	0	0
Самооцінка низька адекватна	0	0	0	20	40	40	0	0
Самооцінка низька неадекватна	0	0	0	0	20	40	40	0

У результаті проведення емпіричного дослідження ми дійшли висновку, що конфліктна поведінка пов'язана з певними рисами характеру та якостями особистості підлітка такими, як: нетерпимість до недоліків інших, знижена самокритичність, імпульсивність до агресивної поведінки, до підпорядкування інших, неухважності до людей, користюлюбство, егоїзм. Причини конфліктів можуть корінитися в особистісній своєрідності членів підліткового колективу, це насамперед: невміння контролювати свій емоційний стан, низький рівень самоповаги, агресивність, підвищена тривожність, некомунікабельність, надмірна принциповість.

Проаналізуємо, які типи поведінки в конфлікті властиві молодшим і старшим підліткам із різною самооцінкою (табл. 6, 7).

Отже, для молодших підлітків із різним рівнем самооцінки характерний певний стиль поведінки в конфлікті. Так, підлітки з високою самооцінкою у конфліктній ситуації обирають стиль змагання, прийому більше конкурують із оточуючими саме підлітки з неадекватно високою самооцінкою. Також обирають стиль змагання або уникнення підлітки з низькою самооцінкою, що не розв'язує конфлікт, а лише переводить його на новий рівень, іноді більш складний. Те ж саме стосується і старших підлітків, але і них йде більш широкий діапазон вибору стилю поведінки у конфлікті, що пояснюється більшим досвідом поведінки у конфлікті та розумінням важливості його розв'язання.

Таблиця 6

Показники стилю поведінки у конфлікті підлітків віком 11 років із різним вираженням самооцінки, у %

Рівні вираження самооцінки	Стилі поведінки у конфлікті				
	Змагання	Пристосування	Компроміс	Уникання	Співпраця
Самооцінка висока неадекватна	60	0	0	40	0
Самооцінка висока адекватна	50	0	20	20	10
Самооцінка середня адекватна	20	20	20	30	10
Самооцінка низька адекватна	40	10	0	50	0
Самооцінка низька неадекватна	50	0	0	50	0

Таким чином, стратегіями поведінки, яким найбільше віддають перевагу підлітки, є суперництво, пристосування та уникнення. Поведінка у виборі суперництва характеризується прагненням наполягти на своєму, готовністю вступити у відверту боротьбу за свої інтереси, зневажаючи інтереси іншого, звинувачуючи оточення, вимагаючи вирішення проблеми. Це вказує на несформованість особистості, а також на неспіввідношення особистісних очікувань і вимог соціального середовища до цієї вікової категорії дітей. Уникнення конфлікту, часткова відмова від пошуку інших альтернативних рішень свідчить про пасивну соціальну позицію

підлітків. Коли на емоційно-вольові прояви дітей збільшується соціальне та емоційне навантаження, яке і є конфліктом, вони намагаються уникнути такої конфліктної ситуації. Стратегія пристосування виражається у прагненні зберегти стосунки, готовності поступитися і підкоритися всупереч своїм інтересам.

Таблиця 7

Показники стилю поведінки у конфлікті підлітків віком 14 років із різним вираженням самооцінки, у %

Рівні вираження самооцінки	Стилі поведінки у конфлікті				
	Змагання	Пристосування	Компроміс	Уникання	Співпраця
Самооцінка висока неадекватна	70	0	0	30	0
Самооцінка висока адекватна	45	10	0	35	10
Самооцінка середня адекватна	20	20	10	40	10
Самооцінка низька адекватна	30	20	0	50	10
Самооцінка низька неадекватна	50	0	0	50	0

У підлітків це пов'язано з недорозвиненістю вольової сфери, невмінням відстоювати свою точку зору, з вираженою комфортністю. Також для них характерний постійний конфлікт між совістю і почуттям провини, який призводить до підсилення негативних емоційних станів.

У міжособистісному розумінні велике значення має спроможність членів групи, особливо коли це стосується діадного спілкування, йти на компроміс в умовах конфліктної ситуації, прагнення перемогти суперечності, поступатися в обмін на поступку, шукати оптимальне рішення, так би мовити, золоту середину. Вибір такої стратегії використовується найчастіше тоді, коли конфлікт неважливий для сторін, не має глибини розуміння своєї мети, підлітки готові поступитися, якщо поступляться їм. Але дана стратегія однаковою мірою не виражені у молодших та старших підлітків. Дуже рідко для вирішення конфліктних ситуацій підлітки використовують

співробітництво. Основна причина полягає у швидкості протікання нервових процесів у підлітків, що не дає їм змоги сприйняти та проаналізувати чужу і своєю поведінку в ній.

Отже, можемо констатувати, що актуалізація соціального досвіду, розуміння ситуації, можливість регулювати свою поведінку й активізація еталонних утворень, необхідні для компромісу і співробітництва, у підлітків розвинені недостатньо.

Необхідно зазначити, що існують вікові відмінності в проявах конфлікту у підлітків. Так, для старших підлітків більше, ніж для молодших, характерне суперництво у важкій ситуації, що вказує на потенційну готовність до конфлікту. Ситуація, яку не можна розв'язати, для них стає пусковим механізмом агресивної поведінки. Що стосується власної відповідальності за те, що сталося, то ця реакція достатньо виражена у всіх підлітків. Підлітки з високою самооцінкою частіше, ніж підлітки з низькою, обирають тактику поведінки за типом звинувачення зовнішнього оточення, а дівчатка частіше приймають провину і відповідальність на себе. Для підлітків із високою самооцінкою найхарактерніші також самозахисні реакції, засудження будь-кого, сприйняття провини або уникнення докорів – усе це спрямовано на захист власного «Я». Для підлітків із низькою самооцінкою, більш схильних приймати провину на себе, конфліктна неподоланна ситуація може стати причиною відсторонення або пристосування з подальшою невротизацією. Для підлітків, яким властиво шукати причини невдач не в собі, неподоланна конфліктна ситуація стає поштовхом для суперництва з проявами агресії і порушенням соціальних норм.

Намагаючись впоратися з конфліктом, підліток звинувачує інших, вимагаючи від них вирішення проблеми, захищає власне «Я», йде на відверте зіткнення з рівним собі, відстоює свої позиції, прагне довести, що інший неправий, намагається перекричати його, застосувати фізичне насильство, закликати на допомогу сторонніх. Підліток розв'язує складну ситуацію, виходячи з норм, які прищепили йому сім'я, школа, найближче оточення, і проявляє себе агресивно, підкорено або незалежно. На основі цих матеріалів можна говорити про механізми соціалізації в подоланні конфліктних ситуацій – активно-наступальному (агресивному або конструктивному) і пасивно-оборонному (тому, що підкорюється, або відповідальному). Якщо моральні норми недостатньо засвоєні, не розвинений контроль над своїми діями і вчинками, ситуація не сприймається адекватно, то можна говорити переважно про афективні реакції на те, що відбувається. Підлітки також досить часто конфліктують, пояснюючи це тим, що відмова від суперництва може бути сприйнята як поступка або шлях до поразки. Крім того, в критичних і конфліктних ситуаціях підлітки частіше обирають поряд із самозахистом реакцію на задоволення потреб – пошук виходу, конструктивного рішення, бажання досягти задоволення потреб, не залишати ситуацію невирішеною.

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами методики дослідження самооцінки особистості (за С.А. Будассі) ми дійшли висновку, що з віком самооцінка підлітків зазнає змін. Для більшості молодших підлітків характерна низька неадекватна самооцінка, тоді як для старших – висока. Якщо аналізувати адекватність самооцінки підлітків у цілому, то у половини з них вона неадекватна, тобто не відповідає дійсній поведінці, зовнішньому вигляду, особистісним характеристикам підлітків. Що властиве для підлітків молодших і старших, так це крайнощі в самооцінках – вона у них або низька, або висока, що впливає на навчання та спілкування з оточуючими людьми.

Використовуючи методику «Оцінки рівня конфліктності» (за Н.В. Кіршевою), встановлено рівень конфліктності особистості підлітків і те, що старші підлітки є більш конфліктними, ніж молодші. У зв'язку з появою в дітей підліткового віку нових психологічних особливостей інколи їхні стосунки супроводжуються конфліктами, негативними формами поведінки, зокрема проявами грубощів, впертості. Це пов'язане, як правило, з прагненням до самостійності та лідерства. Підлітки хочуть, щоб з їхніми думками, бажаннями та настроями рахувалися, не терплять недовіри, байдужості, насмішок, нотацій. Підлітки часто відстоюють своє право на лідерство саме в ході конфліктів, вони намагаються довести свою думку за будь-яких умов. Як молодші, так і старші підлітки прагнуть зайняти певне місце у групі.

Для становлення стилю поведінки підлітків у конфлікті проведено дослідження за методикою оцінки поведінки у конфлікті (за К. Томасом). Отримані результати свідчать про те, що підлітки різного віку обирають різні стилі поведінки у конфлікті. Так, молодші підлітки вважають за краще уникнути конфлікту чи пристосуватися до нього. У старших підлітків спостерігається різке розмежування стилів поведінки у конфліктів. Більшість із них обирають стиль змагання, тобто вступають у відкриту боротьбу за власні інтереси, іноді навіть із застосування фізичної сили.

Тобто встановлено прямий зв'язок між самооцінкою та конфліктною поведінкою – у випадку неадекватної самооцінки (низької чи високої) конфліктність підлітка значно зростає. Це пояснюється тим, що підлітки з неадекватною самооцінкою мають перевернені уявлення відносно себе, що спотворює і їхні уявлення про інших. Внаслідок цього виникають непорозуміння як з боку підлітка, так і з боку оточуючих, результатом чого є конфлікт. Ми дійшли висновку, що для молодших підлітків із різним рівнем самооцінки характерний певний стиль поведінки у конфлікті. Так, підлітки з високою самооцінкою у конфліктній ситуації обирають стиль змагання, при якому більше конкурують з оточуючими саме підлітки з неадекватно високою самооцінкою. Також обирають стиль змагання або уникнення підлітки з низькою самооцінкою, що не розв'язує конфлікт, а лише переводить його на новий рівень, іноді більш

складний. Те ж саме стосується і старших підлітків, але й у них йде більш широкий діапазон вибору стилю поведінки в конфлікті, що пояснюється більшим досвідом конфліктної поведінки та розумінням важливості його розв'язання.

Список використаних джерел

1. Андреев В.И. Конфликтология / В.И. Андреев. – М. : Психо, 2002. – 295 с.
2. Анцупов А.Я. Конфликт как системное явление и его определение / А.Я. Анцупов // Мир психологии. – 2005. – № 2. – С. 24–35.
3. Баранник В. Самооцінка та її місце в структурі самосвідомості / В. Баранник // Соціальна психологія. – 2008. – № 9. – С. 95–101.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с.
5. Загурська І.С. Розвиток самооцінки у підлітковому віці / І.С. Загурська // Практична психологія і соціальна робота. – 2010. – № 6. – С. 14-21.
6. Мартинюк І. Психологічні особливості підліткового віку / І. Мартинюк // Психолог. – 2007. – № 1. – С. 32–38.
7. Пов'якель Н.І. Психопрофілактика конфліктів / Н.І. Пов'якель. – К. : Шк. світ, 2012. – 128 с.
8. Тульчинський М.М. Особенности самооценки в подростковом возрасте / М.М. Тульчинский // Вопросы психологии. – 2010. – № 1. – С. 92–100.

Т.А. Яновская

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ САМООЦЕНКИ

В статье анализируются психологические особенности проявления конфликтного поведения у детей подросткового возраста. Рассматриваются понятия самооценки и её уровней формирования, а также психологические особенности психического развития подростков. Характеризуется влияние разного уровня самооценки на особенности проявления конфликтного поведения у младших и старших подростков. Как орудие психологической науки в статье описаны методы исследования психологических особенностей проявления конфликтного поведения детей подросткового возраста в зависимости от уровня самооценки, а именно: исследование самооценки личности; исследование оценки уровня конфликтности; исследование оценки поведения в конфликте.

В статье подчёркивается, что получение результатов исследования психологических особенностей проявления конфликтного поведения подростков в зависимости от уровня их самооценки имеет значения для усовершенствования поведения младших и старших подростков в конфликте.

Ключевые слова: *подростковый возраст, самооценка, уровень самооценки, поведение, конфликтное поведение.*

T. Yanovska

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CONFLICT BEHAVIOR
OF ADOLESCENTS WITH DIFFERENT LEVELS OF SELF-ESTEEM**

This article analyzes the psychological features of conflict behavior of adolescent children. The concepts of self-esteem and its levels of formation and psychological features of mental development of adolescents are considered. Self-esteem of personality is a substructure, which allows on position of his own understanding critically evaluating his actions, behavior, attitude, emotional state. Features of self-esteem affect all aspects of life of the adolescent: the emotional well-being and relationships with people around, the development of creative skills and success in learning, behavior and signs of conflict.

An impact of different levels of self-esteem on the features of conflict behavior of younger and older adolescents is characterized. During adolescence self-esteem is a significant regulator of behavior. With the high level of self-esteem conflicts arise because of contemptuous attitude to other people and disrespectful treatment of them, too abrupt and unjustified statements to their address, intolerance towards other people's opinions, display of arrogance and conceit. With understated self-esteem conflicts can occur due to excessive criticality.

As a tool of psychological science in the article methods of psychological features of conflict behavior display of adolescents depending on the level of their self-esteem are described, namely research of personality self-esteem; research of evaluating the level of conflict; research of evaluating the behavior in the conflict.

The article emphasizes that obtaining results research of psychological features of display conflict behavior of adolescents, depending on their level of self-esteem is important to improve the behavior of younger and older adolescents in conflict.

This process can not be considered as an ordinary system of corrective work on the formation of specific knowledge and skills. Most of its success depends on specific features of adolescents. Therefore there is a need to create certain conditions that facilitate the expansion the experience of interpersonal conflict-free communication, collaboration, and offer means of implementation of such interaction: formation of adequate self-esteem, emotional sphere development, strengthening of behavior of adolescents social orientation; teaching ability of distinguishing, analysis, understanding and resolving various types of conflict, difficult to be resolved; formation of appropriate ways of respond in conflict situations; consolidation of skills of transferring patterns of social relations, productive strategies of behavior in conflict interaction in practice of real communication; providing psychological consultative aid to teachers during the organization of educational process using productive ways of prevention or resolution of conflicts when working with adolescents.

Key words: *adolescence, self-esteem, levels of self-esteem, behavior, conflict behavior.*

Надійшла до редакції 24.12.2015 р.